

koji je njegov smjer postigao u Internacionali. Pri tom je inicirao daljnji razvoj toga udruženja u pravcu njegove politizacije. Otpor sekcija i federacija, nespremnih da prihvate takvu orijentaciju, bio bi svakako slabiji da ih Bakunjin svojim brojnim vezama, znatnim utjecajem i neumornom energijom nije poticao na otpor. Poslije mnogih trenja i sukoba, u Internacionali su se prvi put sudarile dvije grupacije gotovo podjednake snage i upliva, obje po svom sastavu međunarodne, pod vodstvom dvojice političkih emigranata bez čvršćeg oslona u vlastitoj nacionalnoj sredini, što pogotovu vrijedi za Bakunjina, ali nepokolebljivo uvjerenih u ispravnost svojih pogleda i spremnih da se u njihovoj obrani angažiraju do maksimuma. I Marx i Bakunjin mogli su u temeljima potresti Internacionalu, ali ni jedan ni drugi nije je mogao očuvati.

Među Molnárovim završnim zaključcima najvredniji je onaj o bitnim determinantama opstanka Internationale, koje su, u stvari, odredile i sukob Marxa s Bakunjinom i ishod njihova obračuna. Autor ističe da su to bile velike ekonomsko-socijalne razlike zemalja čiji su radnički pokreti tvorili Internacionalu. Zbog tih razlika ona nije mogla postići nikakav viši stupanj jedinstva iznad nivoa elementarne povezanosti najopćenitijim, prilično maglovito shvaćenim zajedničkim interesima. Nijedna doktrina i smjer nisu u tom okviru imali izgleda za generalnu afirmaciju, bilo čiji pokušaj da to ipak postigne vodio je rasulu.

Uza sve primjedbe i zamjerke, Molnárov rad je važan prilog istraživanju I Internationale, koji obiluje zanimljivim zapazanjima i uvjerljivim sudovima. Neki od njih primakli su se jednoj znatno široj i vrlo aktualnoj problematici: onoj o općenitim uvjetima međunarodnoga radničkog pokreta u moderno doba, njegovim mogućnostima i granicama.

R. Lovrenčić

NOVI PRILOZI POVIJESTI MAĐARSKE OD 1919—44.

The Confidential Papers of Admiral Horthy. Prepared for the press and introduced by Miklós Szinai and László Szücs. Budapest 1965, str. 439.

Allianz Hitler — Horthy — Mussolini. Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933—1944). Einleitende Studie und Vorbereitung der Akten zum Druck von Magda Ádám, Gyula Juhász, Lajos Kerekes. — Redigiert von Lajos Kerekes. Budapest 1966, str. 409.

Horthyjevi »Tajni dokumenti«, publicirani od Historijskog instituta Mađarske akademije nauka, upoznaju nas s razvojem Mađarske u periodu od 1919—44. Knjiga sadržava dokumente i činjenice, poznavanje kojih je, štaviše, neophodno za svakoga koji želi da dobije pravi uvid u povijest jugoistočne Evrope u to vrijeme. Izuzetno veliku vrijednost tog rada uvećava i činjenica da on razotkriva obilježja značajna za ovo razdoblje nespontanog šovinizma i nacionalizma, suzbijanja demokratskih snaga i mijешanja fašističkih sila u politički, ekonomski i društveni razvoj zemalja u tom dijelu Evrope.

Horthyjevi »Tajni dokumenti« sadrže 65 dokumenata odabranih iz ostavštine tog političara, koji daju dobar pregled vanjske i unutrašnje politike Mađarske u toku kontrarevolucionarne ere od 1919—44. U prvom dijelu tog rada obrađeno je razdoblje do 1932. Njegovih 14 dokumenata iz toga perioda sadržava razne materijale koji osvjetljavaju vrijeme i način kako je Horthy postao regent, problem povratka Habsburgovaca, odbranu od »crvenih« itd. U suštini, dokumenti obrađivanog razdoblja predstavljaju tzv. Bethlenovu eru (1921—31), otkrivajući svu lažnost ustavnosti i sistema izbornosti kao stvarnog i odlučujućeg činioca u javnom životu zemlje. Umjesto da zadovolje njihovu osnovnu funkciju — konzultiranje glasača, izbori su zapravo poslužili obnavljanju i osvježavanju parlamentarnog članstva vladajuće stranke, čime je u stvari bio ustoličen sistem apsolutne autokracije jednog čovjeka (Bethlen je bio i

ministar predsjednik i vođa stranke). Ovdje treba odmah napomenuti da je položaj regenta Horthyja, usprkos ponekad suprotnim mišljenjima, bio i tada čvrst, jer je njegova vlast bila u svim odlučujućim momentima neusporedivo najvažniji politički faktor u Mađarskoj. Horthy je bio taj koji je odlučivao po svom nahođenju o pravcu koji će zemlja slijediti na unutrašnjem i vanjskopolitičkom planu.

Interesantno je da Horthy nije ničim nastojao otvoriti sebi put do vlasti nego su to učinili drugi, vršeći određeni pritisak na njega i uvjeravajući ga da mora taj položaj prihvatiti, jer je u tom momentu najpodesnija osoba koja bi se takve dužnosti mogla prihvatiti.

Historijska dokumentacija otkriva dvoiličan stav Horthyja u pitanju o vraćanju Habsburgovaca na mađarsko prijestolje. To, uostalom, potvrđuje i istovremeni regentov odnos s Gömbösom, vođom grupe poslanika koji su zahtijevali slobodne izbore, i njegove veze s legitimistima.

Jedan od najinteresantnijih dokumenata iz tog razdoblja je pismo Ericha von Ludendorffa Horthyju o nezavisnosti Njemačke i Mađarske i o kontrarevolucionarnim organizacijama u Srednjoj Evropi, koje ukazuje na veze između krajnjih desnih krugova obiju zemalja još od 1920. Nakon što su ti odnosi bili prekinuti u vezi s neuspjelim pučem Hitlera 1923. i s bojazni od prestanka pritjecanja inostranih zajmova u slučaju da se ta veza i dalje održava, ona je s dolaskom nacista na vlast 1933. bila ponovo uspostavljena.¹ Takvi odnosi su i razumljivi s obzirom na teški geopolitički položaj Mađarske u to doba. Najbolje to pokazuje memorandum Károly Mayer-Csejkovitsa Horthyju koji predviđa mogućnost podjele Mađarske od strane zemalja Male Antante. Treba imati na umu i činjenicu da je taj vojni savez nastao kao protivteža mađarskom revizionizmu, koji je bio usmjeren na ponovno vraćanje teritorija izgubljenih Trianonskim ugovorom. U takvoj konstelaciji snaga i u činjenici da je mađarsko vojno vodstvo uvidjelo da je raspadom Habsburške monarhije Mađarska prestala postojati kao neka sila, treba tražiti i objašnjenje za spomenutu vezu između desnih krugova u Njemačkoj i Mađarskoj. Naime, osnovna težnja Mađarske bila je da nađe takve saveznike s pomoću kojih bi neizbježni sukob s Malom Antantom donio pobjedu, pa bi ona ostvarila svoje pretenzije na izgubljene teritorije, a uz to se odbranila i od eventualnog pokušaja za likvidacijom njenog teritorijalnog integriteta i nezavisnosti.² U tom kontekstu razumljiva je i politika prema Francuskoj. Mađari žele zadati udarac Francuskoj, koja je u zemlji bila omrznuta zbog njenog podržavanja Male Antante. Takve tendencije pokazala je i francuska istraga kojom su bile otkrivene bliske veze Horthyja s njemačkim krugovima i aferom Ludendorff.

Birajući priloženu dokumentaciju iz perioda 1919—32, autori knjige obratili su posebnu pažnju mađarskoj unutrašnjoj i vanjskoj politici, jer taj vremenski interval daje naslutiti da se Mađarska, uz pomoć svojih saveznika, pripremala za reviziju Trianonskog ugovora. Tim je nastojanjima bio podređen i ekonomski razvoj, koji je bio usmjeren na budući rat. Da je to tako, dokazuje i pismo ministra obrane G. Gömbösa načelniku Horthyjeva vojnog sekretarijata Vitézu Józsefu Somkuthyju, u kojem se iznose ideje o ekonomskoj politici.

Drugi dio knjige odnosi se na razdoblje od 1934—40. i poklapa se s vremenom punog zamaha fašizma: Hitlera u Njemačkoj, Mussolinija u Italiji i Gömbösa u Mađarskoj. Za potpunije razumijevanje tog razdoblja naša recenzija je upotpunjena

¹ Allianz Hitler-Horthy-Mussolini: pismo ministra predsjednika Gömbösa Khuenu Héderváryu, sekretaru ministarstva vanjskih poslova, od 1. II 1933, str. 107, i dokument br. 3, od 16. VI i. g., str. 108.

² Iako je mađarska politika u tom razdoblju prvenstveno usmjerena na traženje savezništva u Italiji i Njemačkoj, neuspjeli pokušaji za približavanjem zabilježeni su i na relaciji Budimpešta—Beograd.

i dokumentacionim materijalom iz knjige M. Ádám, Gy. Juhász i L. Kerekes: »Allianz — Hitler — Horthy — Mussolini«, Budapest 1966.³

Odlučujući utjecaj Horthyja na vanjsku politiku Mađarske osjeća se i u razdoblju od 1933—40. Gömbös je, kao i Bethlen, samo izvršitelj Horthyjevih namjera. Mađarska pojačava u to vrijeme još više svoja nastojanja u traženju pogodnih saveznika kako bi se izvukla iz okruženja i izolacije koje karakteriziraju njezin geopolitički položaj nakon prvoga svjetskog rata. Posjeta Gömbösa maršalu Pilsudskom u Varšavi 1934. bio je samo izraz takve inicijative: pokušava se ojačati tradicionalno prijateljstvo s Poljskom u namjeri da olabave dobri odnosi te zemlje s Francuskom. Prilikom mađarsko-poljskih razgovora razmotreno je i pitanje zajedničke akcije protiv Čehoslovačke.

Zanimljivo je da od obje knjige samo »Horthy Papers« donose jedan dokument o događajima oko ubijstva kralja Aleksandra u Marseilleu. To je zapravo memorandum nepoznate osobe pisan potkraj oktobra 1934. Horthyju; u njemu se spominju sve važne činjenice u vezi s atentatom. Iako krivnja Italije i Mađarske nije bila bjelodano dokazana, općenito je prevladalo mišljenje da je ubijstvo bilo pripremljeno na Janka-Pusztii, pa se s tim u vezi vjeruje da su Gömbös i njegov kabinet imali udjela u tom umorstvu.⁴ Horthy u svojim memoarima pobija te tvrdnje i pokušava utvrditi nevinost mađarske vlade,⁵ ali sudski proces u Aix-En Provence navodi na drugačiji zaključak.⁶

U daljem tekstu je tretirana problematika političkih odnosa 1935. U januaru 1935. postignut je sporazum između Francuske i Italije o kolonijalnim pitanjima. Kao proširenje tog sporazuma pokazao se austro-mađarsko-talijanski ugovor iz marta iste godine. Uz to Njemačka nastoji predobiti Mađarsku u vezi s pitanjem Anschlusa zbog pogoršanja njenih odnosa s Italijom. Paralelno s tim Njemačka usredotočuje i svoje napore da Mađarska ne ometa Jugoslaviju u djelovanju protiv Italije. Iz bojazni da Mađarska ne zauzme antinjemački stav proširujući savezništvo prema Parizu, Hitler obnavlja svoje ranije osobne veze s Horthyjem. Koliku je važnost polagao na hitnost podrške Mađarske u pitanju Anschlusa i njemačko-talijanskih odnosa najbolje pokazuje njegovo pismo Horthyju od 13. V 1935, o kojem čak nije bio obaviješten niti mađarski ambasador u Berlinu Masirevich Szilard.

Iz iznesenog jasno proizlazi da su tokom 1935. i Njemačka i Italija usmjerile svoje napore na uspostavljanje što tješnjih odnosa s Mađarskom, koja to iskorištava za svoje interese. Horthy sastavlja prije svog sastanka s Hitlerom 1936. kratak prikaz o stavu Srba prema boljševizmu. Ocjenjujući snagu Jugoslavije, koja je inače zbog svoga geopolitičkog položaja postala predmet posebnog interesa za Njemačku i Italiju, on smatra da je ona unutar Male Antante najslabija. Horthy je osim toga uvjeren da će Hrvati u slučaju rata, bilo pasivnim otporom bilo aktivnom sabotажom, biti protiv Srba, što će razbiti unutrašnju koheziju Jugoslavije, i to bez obzira da li će se raditi o njezinu sukobu s Njemačkom ili s Italijom. Da bi istakao ispravnost

³ Taj rad je podijeljen u dva dijela. U prvom je dat sažet prikaz mađarske vanjske politike u razdoblju od 1933—44, a u drugom je prikazano 136 diplomatskih dokumenata od izvanredne važnosti, koji daju u kronološkom redu uvid u najvažnije događaje: stvaranje osovine Berlin—Rim, Münchenski sporazum, II svjetski rat, druga bečka arbitraža i priključenje Mađarske Trojnom Paktu, ulazak Mađarske u II svjetski rat itd.

⁴ G. Scerney, *The Assassination of king Alexander of Yugoslavia in 1934 and the political Background of the Crime* (doktorska teza predložena sveučilištu u Londonu 1953), London 1954.

⁵ Horthy M., »Emlekirataim«, Buenos Aires 1953, str. 163.

⁶ Proces u Aix-En-Provence bio je samo farsa i u stvari žalostan komentar o stavu Francuske prema Maloj Antanti. Tobožnje veliko prijateljstvo Francuske prema Maloj Antanti može se prosuditi i iz činjenice da prilikom procesa u čitavoj Francuskoj nije pronađena osoba koja bi poslužila kao tumač na sudu.

svoje ocjene, Horthy navodi jedan francuski izvor, prema kojem i sama Francuska smatra Jugoslaviju najslabijom članicom Male Antante. On piše: »Ako na Balkanu želimo naći borce koji u potpunosti pripadaju antiboljševičkom taboru, onda ih možemo naći samo među Hrvatima i Bugarima, ali ne i kod Srba.« On drži da do iskrenog pomirenja i suradnje između Talijana i Srba ne će doći, pa iz te činjenice slijedi i zaključak da će se Njemačka morati odlučiti ili za šest miliona Srba okruženih ogorčenim neprijateljima ili pak za četrdeset miliona Talijana. Saznavši da Njemačka nastoji pridonijeti približavanju Jugoslavije i Bugarske, Horthy upozorava da se pomirenje među Srbima i Bugarima ne može postići. Srbi su, prema njemu, izrazito prevrtljivi, pa im ne treba vjerovati. U istom dokumentu zadržava se i na pitanju Rumunjske i smatra da dokle god Titulescu bude upravljao vanjskim poslovima zemlje Rumunjska će i dalje surađivati s Rusijom.

Po svemu sudeći, Horthy se savjetovao s Hitlerom 22. VIII 1936. Iako Horthy tom sastanku obraća veliku pažnju u svojim memoarima, ne postoji nikakva indicija da je došlo do bilo kakvog raspravljanja o predmetima koji su sadržani u prije spomenutom dokumentu. Značajno je da su na tom sastanku kao i na svim prethodnim sastancima nakon 1933, kada su kontakti između dvije zemlje ponovo uspostavljeni, ponavljani razgovori o vojnim i političkim obavezama koje bi Mađarska rado prihvatila, ukoliko bi došlo do zajedničke akcije protiv Male Antante, i to u prvom redu protiv Čehoslovačke. Međutim, čini se da su njemački fašistički vođe u to vrijeme odlučiti zauzdati agresivnu inicijativu mađarskih vladajućih krugova.

Postoji i interesantan izvještaj koji se odnosi na pitanje Anschlusa i na unutrašnju političku situaciju Mađarske. Naime, nakon uključenja Austrije u Treći Reich pojavio se u mađarskoj javnosti strah od eventualnih posljedica, pa je Horthy u jednom radio-govoru pokušao ublažiti uznemirenje izjavljujući da je Mađarska zadovoljna što nakon Anschlusa ima zajedničku granicu s Njemačkom.

Zanimljivo je i pismo Horthyja Hitleru u septembru 1938, u kojem se govori o zajedničkoj akciji protiv Čehoslovačke. Ono je najvjerojatnije poslano 17. IX 1938, no nije potpisano, jer je Horthy odmah zatim i sam otišao u Njemačku kao Göringov gost. Po svemu sudeći, Horthy je imao udjela u pripremama za akciju protiv Čehoslovačke, na što ukazuje i činjenica da je Hitler poslao privatni avion po mađarskog ministra predsjednika Imredija, koji nakon što je stigao u Obersalzberg stavlja u prvi plan sastanka mađarske teritorijalne zahtjeve prema Čehoslovačkoj. U pitanju revizije mađarskih granica prema Čehoslovačkoj uspostavljeni su uz to kontakti i s N. Chamberlainom, od koga je tražena podrška V. Britanije u vezi s mađarskim teritorijalnim zahtjevima. Pismo Horthyja Chamberlainu najvjerojatnije je rezultat mađarskog uvjerenja da će doći do usklađenja britanskih i njemačkih interesa o eventualnoj zajedničkoj akciji protiv Rusije. Odgovor Chamberlaina bio je vrlo neodređen s obzirom na to da je V. Britanija pokušavala da u nastaloj političkoj situaciji ima odriježene ruke.

Traženje podrške od strane V. Britanije imalo je i svojih praktičnih razloga. Mađarska je u to vrijeme vodila relativno vrlo kolebljivu politiku tražeći izlaz iz teškoga geopolitičkog položaja koji je, kao što je već rečeno, karakteriziran okruženjem i izolacijom. Potpisan je sporazum u Bledu 23. VIII 1938. sa zemljama Male Antante, koji je članice obvezivao na ugovor o neprimjenjivanju sile u međusobnim odnosima, a Jugoslaviju, Rumunjsku i Čehoslovačku da priznaju pravo na naoružanje Mađarske. Rezultati tog sporazuma imali su kao posljedicu da Mađarska nije dala podršku Njemačkoj u aneksiji Čehoslovačke vojnim manifestacijama. To je, uostalom, utjecalo i na određeno nepovjerenje Njemačke prema Mađarskoj prilikom pregovora u Münchenu. Znatno utjecaj na suzdržljivo držanje Mađarske u krizi oko Čehoslovačke ima i odluka mađarskog kabineta da se zemlja ne smije izložiti opasnosti vođenja rata na tri strane (protiv Čehoslovačke, Rumunjske i Jugoslavije).⁷

⁷ Mađarska je ipak provela djelomičnu mobilizaciju.

O tome postoje tri dokumenta koji, osim toga što se dotiču planova o mobilizaciji, odnose se i na duge diplomatske pregovore koji su najzad rezultirali prvom bečkom arbitražom od strane sila Osovine 2. XI 1938.⁸

Za isto razdoblje vezana je i borba na unutrašnjepolitičkom planu. Iako Horthy u svojim memoarima tvrdi da se otesao Imredija zbog protužidovskog zakona, činjenice ukazuju na nešto drugo. Horthy se, naime, plašio Imredija zbog njegovih demagoških obećanja o zemljišnoj reformi kao i zbog njegovih odnosa s krajnje desnim elementima, te konspiracije s agentima III Reicha u Mađarskoj. U stvari, mađarskim političkim krugovima postalo je očigledno da Imredi namjerava provesti opće izbore, i to pod uvjetima koji bi njemu odgovarali, i da bi nakon toga uveo diktaturu. Sve to potaklo je konzervativnu grupu vladajućih krugova na čelu s grofom Istvánom Bethlenom da Imredija uklone. (Drugi židovski zakon, koji je razmatran u Donjem Domu, nije ni dotakao pitanje židovskih dionica ili glavnica niti je kasnije zakonodavstvo nepovoljno utjecalo na židovski kapital.)

Zanimljiv je dokument i pismo lorda Rothemera, koji čestita na mađarskom pridruženju paktu Anti-Kominterne 13. I 1939. Suprotno reagiranje sadržano je u dokumentu u kojem sovjetska vlada upozorava na moguće posljedice takvog koraka, pa je u vezi s tim i opozvan sovjetski ambasador u Budimpešti.

Dokumenti od 1939—40. uglavnom se odnose na grofa Teleki Pála, tadašnjeg predsjednika vlade, i na pitanje Transilvanije i programa ustavnih reformi.

Pitanje Transilvanije bilo je u mađarskoj vanjskoj politici međuratnog perioda jedan od bitnih faktora, koji je u mnogom određivao odnose Mađarske prema Rumunjskoj. Sukob oko Transilvanije postizava kulminaciju upravo u vremenu od 1939—40. Iako je Teleki želio da samostalnom vojnom intervencijom povрати taj teritorij, Njemačka je — plašeći se eventualnih posljedica na pritjecanje vitalno važne nafte u slučaju ratnog sukoba — u zajednici s Italijom bila primorana da nađe rješenje za taj gorući problem. Ministri vanjskih poslova sila Osovine, Ribbentrop i Ciano, rješavaju spor oko Transilvanije, u skladu sa željom zainteresiranih zemalja, arbitražom. Tom odlukom je Mađarska dobila 43.591 km² ili oko dvije petine spornog područja, a ostali dio od oko 60.000 km² ostao je i dalje u sastavu Rumunjske. Kod povlačenja nove granice, kako tvrdi Macartney, Ciano i Ribbentrop su pokušali naći pravedno rješenje, ali je zadovoljavajuću soluciju bilo teško dati zbog zamršenih etničkih odnosa u Transilvaniji.¹⁰ Ipak, prema Macartneyu, transilvanski spor je tom arbitražom mnogo pravednije riješen nego što je to bio slučaj 1920. Trianonskim, a 1946. Pariškim mirovnim ugovorom. Treba dodati, kako to i Juhász Gyula u svom djelu »Teleki Kormány külpoli Sikája« napominje, da je pripajanje sjeverne Transilvanije Mađarskoj bila važna pobjeda mađarskih vladajućih krugova i njihova revizionističkog programa. Ali je taj događaj značio i otvoreno pristupanje Mađarske silama Osovine; ona postaje od tada samo sredstvo u rukama njemačkih fašističkih krugova u njihovim strateškim koncepcijama. Pravilnost ove tvrdnje najbolje pokazuju dokumenti trećeg dijela knjige koji obuhvaća period od 1941—44.

⁸ Bečkom arbitražom od 2. XI 1938. Mađarskoj je priključen teritorij od 12.103 km², na kojem su prema mađarskom popisu od 31. I 1941. živjela 1.062.022 stanovnika, od čega 927.495 ili 87,4% Mađara, 85.677 ili 8,1% Slovaka itd. Čehoslovački popis od 1930. sadržava nešto drugačije podatke. Na spomenutom teritoriju živjela su tada 1.034.463 stanovnika, od čega 587.558 Mađara ili 56,7%, 288.611 Čehoslovaka ili 27,9% i tako dalje.

⁹ U sjevernom dijelu Transilvanije koja je bila priključena Mađarskoj živjelo je po popisu stanovništva od 31. I 1941. 2.577.291 stanovnika, od čega 1.347.012 Mađara, 1.066.353 Rumunja i 163.926 Nijemaca, Rusina i dr. Istovremeno, u rumunjskom dijelu Transilvanije živjelo je 3.099.259 stanovnika, od čega 2.031.447 Rumunja, 441.720 Mađara, 475.158 Nijemaca i 150.939 drugih.

¹⁰ A. C. Macartney, *History of Hungary* I, 1956, 429.

Od izuzetnog interesa su dokumenti koji se odnose na vrijeme poslije događaja od 27. III 1941. Dok »Horthy Papers« više-manje površno dotiču pitanje mađarskog sudjelovanja u pripremama za napad na Jugoslaviju, u knjizi »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini« posvećeno je tome mnogo više pažnje. U tom djelu mnogi dokumenti sadrže detalje koji jasno otkrivaju ulogu Mađarske u događajima koji su prethodili agresiji na Jugoslaviju.

Već 28. III 1941. došlo je do sastanka mađarskog ministarskog vijeća u vezi s novonastalom situacijom. Prema izvještaju Hómana Bálinta,¹¹ mađarsko ministarsko vijeće smatra da je u Jugoslaviji poslije puča prevladala probritanska struja, ali da je Njemačka takav obrat situacije primila relativno mirno. Takva ocjena stava Njemačke o događajima od 27. III iznenađuje tim više što je već istog dana u podnevnim satima Hitler zatražio od mađarskog ambasadora u Berlinu, Sztójaya, da Horthyju prenese poruku, u kojoj predlaže da Mađarska sudjeluje u napadu na Jugoslaviju.¹² U poruci je, osim toga, istaknuto da je pitanje napada na Jugoslaviju hitno i da će njemački vojni rukovodioci u roku od 24 sata stupiti u vezu s mađarskim generalštabom.¹³ Značajno je da je Hitler u uvodnom dijelu svoje poruke istakao i mogućnost revizije mađarskih južnih granica i priključenja Banata, Bačke i Baranje Mađarskoj.¹⁴ Horthy je u svom odgovoru pristao na njemačko-mađarsku vojnu suradnju i time stavio ministarsko vijeće pred gotov čin. Treba reći da u pitanju vojne intervencije nije ministarsko vijeće bilo jedinstveno. Predsjednik vlade grof Teleki Pál usprotivio se tome, pa čak je zaprijetio i ostavkom.¹⁵ Teleki se s mađarskim sudjelovanjem u akciji protiv Jugoslavije nije složio iz više razloga. U prvom redu, plašio se mogućih posljedica u odnosima sa zapadnim silama, koje su jasno stavile do znanja da će prekinuti diplomatske odnose, ako se Mađarska umiješa u događaje oko Jugoslavije.¹⁶ Teleki je, nadalje, smatrao da Mađarska ne smije napasti državu, s kojom je tek prije nekoliko mjeseci potpisala ugovor o »vječnom« prijateljstvu.

Drugi važni događaj u slijedu priprema za napad na Jugoslaviju bio je sastanak Vrhovnog vojnog savjeta Mađarske od 1. IV 1941.¹⁷ Odlučeno je da se Mađarska uključi u napad tek kada Nijemci već duboko prodru na teritorij Jugoslavije ili ako uspiju hrvatske separatističke tendencije. Osim toga, odlučeno je i to da mađarska armija ne prijeđe liniju Drava—Dunav.

U toku živih unutarnjepolitičkih akcija bili su poduzeti određeni koraci i na vanjskopolitičkom planu, radi sondiranja mišljenja o mogućoj reakciji na mađarsku vojnu akciju protiv Jugoslavije. U tom je smislu uslijedio i Bárdossyjev telegram od 29. III mađarskom ambasadoru Barczy u Londonu, u kojem zahtijeva da on u britanskim diplomatskim krugovima iznese razloge mađarske vojne intervencije u Jugoslaviji (pogoršanje položaja mađarske nacionalne manjine itd.).¹⁸ Iz odgovora Barczy može se zaključiti da je London jasno stavio mađarskoj vladi do znanja da će u slučaju intervencije prekinuti diplomatske odnose i Mađarsku smatrati prekršiocem ugovora o prijateljstvu. Takav britanski stav podržale su i SAD.¹⁹

Nakon odluke Vrhovnoga vojnog savjeta o napadu na Jugoslaviju i telegrama Barczy o stavu zapadnih sila u pitanju akcije protiv Jugoslavije, ministar predsjednik grof Teleki Pál izvršio je samoubijstvo, a kao razloge za takav korak iznio je

¹¹ Ministar za vjerska pitanja, dokument br. 95, str. 292.

¹² J u h á s z Gyula, A Teleki kórmány külpolitikája 1929—1941, Budapest 1964, str. 291.

¹³ Isto, str. 292.

¹⁴ Na i. mj.

¹⁵ Dokument br. 95, str. 292. »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini«.

¹⁶ Juhász, n. dj., 297.

¹⁷ Dokument br. 98, str. 297. »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini«.

¹⁸ Dokument br. 97, str. 296. »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini«.

¹⁹ Dokument br. 99, str. 299. »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini«.

u svom pismu Horthyju: »...postali smo izdajnici pakta vječnog prijateljstva, zbog našeg kukavičluka, [...] mi držimo stranu nitkova jer niti jedna riječ o zločinima prema Mađarima i Nijemcima nije istinita. Postat ćemo pljačkaši lješeva [...] nisam Vas zadržao. Kriv sam. Teleki Pál.«

Međutim, niti tragična opomena Telekija nije mogla odvratiti Horthyja i njegovu grupu od puta koji je vodio ratu. Isprike Horthyja u njegovim memoarima kao da je Mađarska bila dovedena u težak položaj, jer prije nego što su Mađari dali odgovor na zahtjev Hitlera Nijemci su već bili u punom zamahu pokreta svojih trupa, više su negoli prozirne.

U pismima koje je Horthy u to vrijeme poslao Hitleru i Mussoliniju uz komentar o samoubijstvu Telekija, on piše i o vojnim mjerama koje bi Mađarska trebala poduzeti u ratu s Jugoslavijom. Ovi dokumenti nesumnjivo dokazuju da je jedan od bitnih faktora koji su Mađarsku primorali da sudjeluje u akciji protiv Jugoslavije bila mogućnost revizije južnih granica i priključenja agrarno vrijednih dijelova Vojvodine.

Nacisti su brzo reagirali na događaje u Jugoslaviji od 27. III 1941. Već istog dana u 14 sati i 30 min.²⁰ Hitler izdaje direktivu br. 25, kojom naređuje napad na Jugoslaviju.²¹ Brzina reakcije očito je uslijedila zbog strateškog značenja te zemlje u vojnim planovima Njemačke za osiguranje južnog krila pri eventualnom prodoru prema Istoku. Pošto je Jugoslavija bila pregažena, njemačka vrhovna komanda nastavlja svoje pripreme za napad na SSSR, u koje se aktivno uključuje i Mađarska. Horthy je čak Hitleru govorio o nužnosti rata protiv Rusije zbog tobožnje opasnosti od boljševizma.

Pored vanjskopolitičkih pitanja, Horthyja u to vrijeme u velikoj mjeri interesira i izbor vice-regenta. U svojim memoarima on poriče da je polagao pravo na to da položaj regenta naslijedi njegov sin, a isto tako poriče da je predložio da njegov sin preuzme dužnost vice-regenta. Štaviše, tvrdi da se dugo skanjivao da dâ svoj priistanak kada su mu bivši predsjednici vlade i kardinal primas Jusztinian Szeredy predložili takvu soluciju.²² Međutim, nepobitna ozbiljnost dokaza iz nekih drugih izvora upućuje upravo na suprotne stavove regenta u tom pitanju. Kardinal Szeredy sjeća se jedne diskusije s Horthyjem i iz njegova zapisa od 16. XI 1941. proizlazi da je on iz tog razgovora zaključio da Horthy želi izbor svog sina za vice-regenta. On kaže: »...Da mi izaberemo za položaj vice-prezidenta njegova sina, podsekretara države i predsjednika mađarskih državnih željeznica [...] On nije samo simbolično izjavio da onaj tko ima kuću želi da je nakon njegove smrti posjeduju i njegova djeca, nego je, štaviše, dodao da na isti način misli i o svom položaju regenta koji je namijenio sinu.«²³

Dokumenti iz g. 1943. sadržavaju uglavnom materijale o novonastaloj vojnoj situaciji. Položaj i dileme Mađarske u to doba dobro odražava memorandum pukovnika Szombathelyia od 12. II 1943, koji govori o mogućnosti iskrcavanja saveznika na Balkanu, vojnoj situaciji na Istoku i potrebi za energičnijim upravnim sistemom. S obzirom na promjenu odnosa snaga na frontovima, koja se u to vrijeme sve više osjećala, postalo je očigledno da je mađarska vojska bila preslaba da se odupre sovjetskoj. U takvoj situaciji Nijemci zahtijevaju u martu 1943. da Mađari odrede dvije do tri divizije koje bi od 1. VI bile upotrijebljene kao okupacione snage u Srbiji. Kako su mađarski politički krugovi već 1943. pokušali preko Turske usposta-

²⁰ J. B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis (1934—1941)*, 1963, str. 266, 267.

²¹ Isto, str. 267.

²² Horthy, n. dj., str. 231 i 232.

²³ Ol. Film Archives Primatial Record Office of Esztergom case No. 3212, serial No. 583. Bilješka br. 2, str. 186. »The Confidential Papers of Admiral Horthy«.

viti kontakt sa Saveznicima,²⁴ uključenje vojnih snaga Mađarske u događaje na Balkanu značilo bi na neki način direktnu konfrontaciju. Osim spomenutog, i niz drugih dokumenata tiču se toga vrlo kritičnog perioda njemačko-mađarskih pregovora i dvolične politike predsjednika vlade Kálajja. Osjećajući želju Mađarske za povlačenjem Nijemci povećavaju pritisak na mađarsku vladu. Interesantno je da Horthy u svom pismu Hitleru od 7. V 1943. odbacuje njemačke optužbe protiv Kálayeve vlade.

I na kraju, nekoliko dokumenata potječe iz perioda okupacije Mađarske od strane Njemačke. Tu je pismo Horthyja Hitleru od 17. VII 1944. radi povlačenja njemačkih oružanih snaga iz zemlje i dokument o razgovorima koje je regent sa svojom pratnjom vodio 19. VII 1944. kod Klassheima o situaciji prouzrokovanoj njemačkom okupacijom.

*

Prikazana su djela u svakom slučaju izuzetne vrijednosti, jer otvaraju pogled u noviju historiju Mađarske, a dijelom i jugoistočne Evrope, u razdoblju od kraja I svjetskog rata pa sve do 1945, što dosad zbog vrlo rijetkog publiciranja mađarske historijske dokumentacije na svjetskim jezicima nije bilo u dovoljnoj mjeri moguće.

Osim u nekoliko slučajeva, kada se priloženi dokumenti poklapaju,²⁵ postoji sretan izbor priložene historijske dokumentacije u oba izdanja, koja se upotpunjuje. Jedini ozbiljniji prigovor odnosi se na manjkav prijevod nekih dokumenata, koji ne odražava potpuno originalni tekst pisan njemačkim jezikom.²⁶ Uzroke tome treba svakako tražiti u samoj prirodi dvaju jezika, koji u određenoj mjeri onemogućavaju adekvatno prevođenje.

Sve u svemu — ovi radovi jesu veoma važni za jugoslavenske historičare, jer proširuju mogućnost dubljeg proučavanja razdoblja koje je od osobitog interesa za razumijevanje političkih odnosa i njihova razvoja u ovom dijelu Evrope do kraja rata 1945.

Aman Prakash Chand

STUDIME HISTORIKE XVIII/I, 1—4, Tirana 1964. Universiteti shtetëror i Tiranës.

— Instituti i historisë dhe i gjuhësisë. Glavni urednik: Stefanaq Pollo; zamjenik: Aleks Buda. Redakcija: Deko Rusi, Gani Strazimiri, Luan Omari, Mentar Belegu, Petro Lalaj, Rrok Zojzi, Selim Islami, Zija Xholi.

Pojavom »Studime Historike« (Historijske studije) ispunjena je osjetna praznina u albanskoj historiografiji. Časopis je do odvajanja tematike kojom se bavio, tj. na historiju i lingvistiku, nosio do 1964. naziv »Buletini për Shkenecat Shoqërore« — Buletin za društvene nauke. Kao četvrtgodišnjak izlazi i sada u izdanju Instituta za historiju i jezik, donoseći rasprave, građu, kritiku i bibliografiju.

Prilozi prvoga godišta (1964) odnose se pretežno na gospodarsku i političku povijest u prvoj polovici XX st., i važan su doprinos poznavanju povijesnog razvoja Albanije u to doba.

Kahreman Ylli, »Lipanjaska revolucija 1924. god.«, konstatira da je borba za nacionalnu nezavisnost, slobodu i demokraciju bila glavni pokretač historijskog procesa

²⁴ Na te pokušaje upućuje i pismo od 9. XI 1943, koje potječe iz Stockholma (iz nepoznatog izvora), a odnosi se na pregovore W. Böhma s britanskim političkim krugovima i članovima vlada Istočne Evrope koje su se nalazile u egzilu u Londonu.

²⁵ Npr. »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini« br. 100 i »The Confidential Papers of Admiral Horthy« br. 39a i b.

²⁶ Npr. »The Confidential Papers of Admiral Horthy« br. 38 i »Allianz Hitler-Horthy-Mussolini« br. 94.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB